Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 46, Haziran 2020, s. 584-591

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.43583>

Merve AVCI

NEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Öğrencisi,
mrvavci11@gmail.com

NİZAMİYE MEDRESELERİ VE EĞİTİME OLAN KATKILARI

Özet

Selçuklu Devleti'nin eğitim alanında en etkili olduğu ve söz sahibi olduğu alan Nizamiye Medreseleri olmuştur. Nizamiye Medreselerinin kuruluşunda ve işleyişinde Nizamülmülk'ün katkıları oldukça fazlaydı. Nizamiye Medreselerinin ilki Nişabur'da inşa edilmişti fakat Bağdat'taki Nizamiye Medresesi daha fazla bilinen ve öne çıkan medreselerden biri olmuştur. Bir üniversite niteliğine sahip olan bu medresede dini ilimlerin yanı sıra pozitif ilimler de okutulmuş, çok değerli ilim insanları dersler vermişti. Nizamiye Medreseleri, çağına göre oldukça ileride bir okul görevi görmüş, önemli isimlerin bu okullarda yetişmeleri sağlanmıştır. Nizamiye Medreselerinde öğrenim gören öğrencilere barınma, yeme-içme imkânları sağlanmış, bir vakıf görevi görmüştü. Tüm bu özellikleriyle Selçuklu Devleti'ndeki Nizamiye Medreseleri, kendinden sonra kurulan devletleri de etkilemiş, eğitim sisteminde etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'ndeki medrese anlayışı, Nizamiye Medreselerinden etkilenilerek oluşturulmuş ve geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Selçuklu Devleti, Nizamiye Medreseleri, Nizamülmülk.

NIZAMIYE MADRASAS AND THEIR CONTRIBUTIONS TO EDUCATION

Abstract

The area where the Seljuk State was most influential and had a say in education had been the Nizamiye madrasas. Nizamülmülk's contributions in the establishment and operation of Nizamiye madrasas were quite large. The first of the Nizamiye madrasas was built in Nişabur, but the Nizamiye Madrasa in Baghdad became one of the more well-known and prominent madrasas. In this madrasa, which has the qualification of a university, positive Sciences as well as religious sciences were taught and very valuable scientific people gave lessons. Nizamiye madrasas served as a school in the future according to its age and important names were brought up in these schools. The students who studied in Nizamiye madrasas were provided shelter, food and drink facilities and served as a foundation. With all these features, Nizamiye madrasas in the Seljuk State influenced the states established after it and became influential in the education system. The concept of the madrasa in the Ottoman Empire was created and developed by being influenced by the Nizamiye madrasas.

Keywords: Seljuk State, Nizamiye Madrasas, Nizamülmülk.

GİRİŞ

Nizamiye Medreseleri Selçukluların eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuş, sadece dini eğitimin verilmediği aynı zamanda pozitif ilimlerin de öğretildiği bilim ve ilim yuvası olmuştur. İlk Nizamiye, Alparslan zamanında Selçukluların da başkenti olan Nişabur'da inşa edildi. 1067 yılında resmen eğitim hayatına başlayan Nizamiye Medreseleri vezir Nizamülmülk (1018-1092)'ün katkıları ile ortaya çıkmıştır. Bağdat'ta Dicle kenarında yapılan, cephesinde Nizam-ül Mülk ibaresi yazıldığı için Nizamiye adı ile tanınan medreseler daha sonra Belh, Herat, İsfahan, Basra, Musul, Amul, Merv, Bûşenc, Rey gibi merkezlerde de açılmışlardır. Medreselerde dini bakımdan Hanefi ve Şafii fıkıhlarını öğreten Bağdat Nizamiyesi ilim ve fikir hayatında önemli bir rol oynamış, yüksek vasıfta bilginler, âlimler yetiştirmiş, imparatorluğun her tarafına kadılar, din adamları çoğunlukla buradan gönderilmiştir. Medreseler vakıf görevi görmüş, öğrencilerin barınmaları sağlanmış, eğitimlerine özen gösterilmiştir.

Nizamiye Medreseleri günümüz anlamında yüksekokulların fonksiyonunu üstlenmiş, hocalara hiçbir metot dayatılmamış, kendi metotlarını uygulamaları sağlanmıştır. Uygulanan eğitim yöntemleri genelde tekrar ve ezber yöntemi olmuştur. Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi, İslam tarihinde daha sonra kurulacak medreselere teşkilat, idare, vakıf, sistem ve program yönüyle model olmuştur. Özellikle yıllar sonra Osmanlı'da görülen medrese anlayışının temelinde Nizamiye Medreseleri örnek alınmıştır.

Nizamiye Medreselerinin Kuruluş Süreci

Irak ve Suriye'de medreselerin doğuşundan önce Büveyhoğulları ve Fatımiler bulunuyorlardı. Bunlardan her ikisi de Şii mezhebine mensuptular. Her ikisi de halk arasında Şii mezhebinin yayılması için gayret sarf ederlerdi. Bu gayret bütün propaganda yollarını içine aldığı gibi bazen zor kullanma şekline bile girerdi. Büveyhoğulları ve Fatımilerin yıkılışından sonra Selçukluları ve Eyyubileri görüyoruz. Selçukluların Irak'ı fetihleri ve Bağdat'a girmeleri

ehl-i sünnetin Şiiler üzerine zafer başlangıcı olarak alınabilir. Böylece Büveyhoğulları'nın Şiiliği yaymak üzere yapmış oldukları faaliyetlerin durduğu görünmektedir. Selçuklular, daha açık fikirli ve gerçek ilim takipçisi olarak ortaya çıkmışlardır. Bu arada Alparslan ve Melikşah'ın vezirleri Nizamülmülk'ün kurduğu medreseler hakiki birer ilim yuvası olmuştur. Bu medreseler Nizamiye Medreseleri olarak bilinir. 1066 yılında bu medreselerde Nizamülmülk öğrencilere maddi yardımda bulunarak, onları yedirip içirip barındıran mektep şeklini ortaya koymuş ve medrese teşkilatı yönünden yeni bir devrin başlamasında öncü olmuştur (Bilge, 1984: 4).

Selçuklu İmparatorluğu, eğitim ve öğretim bakımından İslam dünyasında çağının bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu dönem eğitim- öğretim faaliyetlerinin belli bir sisteme bağlanması ve devletin himayesine alınması açısından ayrıca önemlidir. Bu dönemde, Şii ve Rafizi fikir akımlarına karşı etkili ve ilmi mücadele yapılabilmesi için, devrin sünni fakihlerine geniş imkânlar tahsis edilerek devlete bağlı bir manevi kuvvet cephesi teşkil edilmiştir. Böylece İslam dünyasında ilk defa müderrisleri maaşlı ve erzaklı, ders programları tespit edilmiş, zengin kütüphane ile donatılmış, parasız öğrenim yapılabilen bir medrese kurulmuştur. İslami ilimlerin yanı sıra filoloji, matematik, astronomi gibi müspet ilimlerin de tahsil edildiği Bağdat Nizamiyesi, yeryüzünün ilk üniversitesi sayılmaktadır. Sonraları; devlet adamları tarafından Nizamiye ekolünde birçok medrese kurulmuştur. Selçuklu devrinde matematik ilmi yüksek seviyelere ulaşmış, Melikşah zamanında daha çok edebi yönü ile tanınan Ömer Hayyam (öl. 1131) ve Muhammed Beyhaki gibi güçlü temsilciler bulmuştur. Bunlar cebir, mahrutât geometri ve zic konularında önemli eserler kaleme almışlardır (Yıldız, 1988: 208-209).

Eski tarihlerde sadece “ders yapılan yer” anlamına gelen “medrese”, devrin en tanınmış bilgin, fakih ve fikir adamlarını, hoca ve vaiz olarak sinesinde toplayan, maaşlı müderrisleri (profesörleri) aylık tahsisli talebeleri ile parasız öğretim yapan, ders programları tespit edilmiş ve zengin kütüphane ile donatılmış en yüksek ilim müessesesi olarak ilk medrese İslam dünyasında Sultan Alparslan tarafından kurulmuştur (1066). Bağdat'ta, Dicle kenarında, bütün teşkilat ve binalarının o devrin parası ile 60.000 dinara (altın) yapıldığı rivayet olunan ve cephesine “Nizam'ül- Mülk” ibaresi yazıldığı için Nizamiye adı ile şöhret bulan bu medreseye çarşılar, han, hamam ve çiftlikler vakfedilmiştir. Dini bakımdan Hanefi ve Şafii fıkıhlarını öğreten Bağdat Nizamiyesi ilim ve fikir hayatında önemli bir rol oynamış, yüksek vasıfta bilginler yetiştirmiş, imparatorluğun her tarafına kadılar, din adamları çoğunlukla buradan gönderilmiş, Nizamiye mezunu gençler memleketin en salâhiyetli kimseleri olarak yüksek mevkilere gelmişlerdir (Kafesoğlu, 1992: 115-116).

Devrin ilim ve düşünce hayatında önemli yeri bulunan Nizamiye Medreseleri, yetiştirmiş olduğu meşhur bilginler yoluyla da tarihe mal olmuştur. Aslında, Tuğrul Bey zamanında da özellikle Nişabur'da inşa edilen medreseden önce de Gazneliler devrinde yine Türkler eliyle kurulan medreseler bulunmaktaydı. Bağdat'ın yanında, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Tus ve Amul gibi merkezlerde Nizamiye ekolünde medreseler kurulmuş, Bağdat Nizamiyesi'nin ders programları ve yönetim tarzı esas alınarak başta Osmanlılar olmak üzere bunlar, bütün İslam dünyasında yüzyıllarca takip ve tatbik edilmiştir. Bağdat Nizamiyesinden ve diğer Nizamiyelerden yetişen bilginler, Sünni akideyi koruyup kollamak suretiyle bu konuda büyük çalışmalar yapmışlar ve hem dini çevrelerin hem de siyasi çevrelerin takdirini kazanmışlardır. Bu bilginler İslam dünyasının ilim ve fikir hayatında büyük tesir icra etmiş simalardır (Mercan, 2013: 96-100).

İlk Nizamiye, aynı zamanda Selçukluların da ilk başkenti olan Nişabur'da inşa edilecekti. Nizamülmülk'ün Sultan Alparslan'dan gereken izni alması şöyle gerçekleşecektir; Sultan Alparslan'ın Nişabur'da bulunduğu sırada üzerlerinde perişan haldeki kıyafetlerle bir mescidin önünde bekleyen fakirler grubunu görüp kim olduklarını sormuştu. Nizamülmülk: "Onlar ilim arayanlardır" şeklinde cevap vermiş ve Sultanın bekleyen grubun halinden etkilenmiş olduğunu görerek "ilim arayanlar" için kalacak yer inşa etme ve onlara rızık verme hususunda izin istemiştir. Nizamülmülk, Alparslan'dan ilk Nizamiye Medresesinin inşa edilmesi için gereken izni almakla kalmamış, üstüne Sultanın isteğiyle, bu uygulamanın sadece Nişabur ile sınırlı kalmamasını, bütün ülkeye yayılmasını gerçekleştirmişti. Böylece açıldığında İmamü'l-Haremeyn el Cüveyni'nin müderris tayin edileceği Nişabur Nizamiye Medresesi'nin temeli atılmış, 1067 yılında eğitim hayatına başlamıştır. Nişabur ile başlayan bu süreç, daha sonra Bağdat, Belh, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Amül, Musul, Bûşenc, Hargird ve Rey gibi Selçuklu coğrafyasının önemli şehirlerinde açılan yeni medreselerle devam ettirildi (Piyadeoğlu, 2018: 128).

Medresenin getirdiği yenilik, ders müfredatı ile ilgili olmayıp, kurumun hukuki statüsü ile ilgiliydi. İlmi çalışmalar eskisi gibi devam etmişti. Dolayısıyla, medreselerin önce Bağdat dışında kurulmuş olmalarının, bu bölgelerin kültür düzeyi ile hiçbir ilgisi yoktur. Bağdat, İslam dünyasının kültür merkeziydi ve bu özelliğini uzun süre korudu. Bunun anlamı şuydu: Nizamülmülk ve Selçuklular, Bağdat'ta büyük müesseseler kuracak kadar, dolayısıyla halifenin bu alandaki hâmililiğini kendi hâkimiyet alanında bile elinden alacak kadar güçlüydüler. Zira Selçuklulardan önceki dönemde, güçlü hâmler tarafından kurulan medreselere ancak Irak dışındaki bölgelerde rastlanabiliyordu. Kendilerine ait eğitim kurumlarını oluşturdıkları zaman, Bedr ve Nizamülmülk aslında var olan eğitim sistemini geliştirip düzenlediler, sistematik hale getirdiler. Yönetimi, büyük bir iştiyakla taleplerini karşılamaya hazır oldukları ulemaya bıraktılar, böylelikle de "fakih" sıfatını taşıyan ve kalabalık müntesipleri olan ulemanın sahip olduğu nüfuzu yanlarına aldılar. Dolayısıyla Bedr ve Nizamülmülk, büyük devlet adamı ve mükemmel politikacıydı. Bedr otuz iki yıl boyunca birden fazla bölgenin valiliğini yapmış, Nizamülmülk de otuz iki yıl, iki Büyük Selçuklu sultanına vezirlik yapmıştı. Bedr ve Nizamülmülk'ün cömertliklerine minnettar olan ulema, onların uzun ömürlü başarısının teminatıydı. Buna karşılık, ulema desteklendi ve her bir âlimin müntesibi olduğu mezhep, yeni müntesiplerin kazanılmasında collegeleri (mescid- han kompleksi ya da medrese) mükemmel bir araç olarak kullandı (Makdisi, 2012: 72-73).

Selçukluların hizmetine giren ve ölümüne kadar Alparslan ile Melikşah'a otuz yıla yakın bir süre vezirlik yapan İranlı Nizamülmülk (1018-1092)'e bu ad, başarılı adil vezirliği ile "ülkeyi düzenleyen" anlamında verilmiştir. Onun eğitim tarihinde yer tutması "bilim sever bir devlet adamı" olması Bağdat Nizamiye medreselerini kurdurması, Melikşah'ın atabeyliğini yapması ve Siyasetname adındaki eseri nedeniyle. Nizamülmülk eğitime ayrı bir önem vermiş, Selçukluların eğitim tarihine geçmiştir (Akyüz, 2001: 50).

Nizamülmülk'ün vezirliği döneminde Selçuklu İmparatorluğu, Kaşgar'dan Adalar Denizi'ne, Aral Gölü'nden Hint Okyanusu'na kadar genişlemişti. Sultan Melikşah ile birlikte İsfahan'a dönen Nizamülmülk, civar vilayetlerin âlimlerini kurulacak ilim meclisi için toplantıya davet etti. Bu iş için günlerce hazırlık yaptırıp ziyafetler tertip etti. Onun seferde olduğu sırada tertip edilen böylesi bir mecliste İmam Gazali'nin gösterdiği ilmi ve edebi dirayet dilden dile konuşuluyor, Gazali için övgü dolu sözler sarf ediliyordu. Nitekim tertiplenen ilim

meclisinin vakti gelmiş, günlerce süren tartışmalara vezir bizzat iştirak etmişti. Bu tartışmalar boyunca İmam Gazali'nin sergilediği üstün performans, verdiği misallere ve hitap tarzına hayran olan Nizamülmülk'ün bütün neşesi yerine gelmişti. Vezir, hemen ertesi gün İmam Gazali'yi makamına çağırarak tebrik etti ve otuz dört yaşında bulunan bu genç âlimi, Bağdat Nizamiye Medresesi baş müderrisliğine atadı (Gündoğdu, 2014: 271-272).

İmam Gazali, Nizamülmülk tarafından Bağdat Nizamiye Medresesi'ne baş müderris (rektör) olarak atanmıştı. Onun gelişile medresedeki ilim çalışmaları daha bir hız kazanmış, güçlenmişti. Yüzlerce öğrenci yetişmişti. Avrupalılar dünyanın tepsi gibi düz olduğunu savunup kendilerini saçma bilgilerle oyalayadursun, Gazali yuvarlak olduğunu çoktan biliyordu. Karaciğerde kanın zehir ve mikroplardan temizlendiğini söylemiş, kanın madde miktarlarındaki oranın değişmesinin insan sağlığını bozacağını tespit etmişti. Herkes çalışmalarını takdir eder, bilim dünyasına yaptığı katkıları hayranlıkla seyrederdi. Nizamülmülk kendisine sonsuz bir saygı duyar, Bağdat'ın ilim meclisinde baş tacı edilirdi. Gazali, medresedeki görevinde çok başarılı olmasına rağmen, dört yıl baş müderrislik görevinde bulunduktan sonra ayrılmayı tercih etti. Dünya şatafatından uzaklaşmak istiyordu. Şam'a gitti, tasavvufa yöneldi, talebeler yetiştirip kitaplar yazmaya devam etti. 1111 yılında vefat ederken arkasında beş yüzden fazla eser bıraktı, bu eserler sadece yaşadığı dönemi değil, asırlar sonrasını da aydınlatıyordu. Nizamiye Medreselerine yaptığı katkı oldukça kayda değer ve eşsizdi (Aydüz, 2014: 36-37).

XI. yüzyılın ikinci yarısında on bir şehirde kurulan medreselere "Nizamiye" medreseleri adı verildi ve medrese toplumun temel kurumlarından biri haline getirildi. Bağdat'taki Nizamiye Medresesi ise yükseköğretim yapan medreselerin en önemlisi durumundaydı. Nizamiye Medreselerinin özellikleri şunlardır;

- Nazari bilgiler üretiliyor ve aktarılıyordu.
- Bilgi üretimi ve aktarılması bu işi meslek edinen kişilerce yapılıyordu.
- Medreseler kendilerinin gelecekteki üyelerini eğitiyor, ilmi üretim ve aktarmayı şahsi eylem olmaktan çıkarıp bunu sürekli olarak yapacak müesseseyi etkin hale getiriyordu.
- Toplum içinde belli mesleklerin icrasında ve sorumlulukların yüklenilmesinde bu medreseleri bitirmek ve bunu vesikalandırmak ön şart haline geliyordu.
- Eğitimde bir program takip edilerek belli bir amaç gerçekleştiriliyordu.

Bir müessesenin üniversite niteliğini kazanması için birkaç disiplini bünyesinde barındırması gerektiğini düşünecek olursak, Nizamiye Medreselerinin bunu ilk olarak ve fazlasıyla gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Zira Avrupa'da aynı niteliklere sahip olan ilk üniversitenin XIII. yüzyılda Paris'te kurulması, bu konuda Türklerin öncü rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Yine öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarını karşılayan, barındıran bu üniversite modelinin Avrupa'daki ilk örneklerinden olan meşhur Sorbonne Üniversitesi 1257'de kurulmuştur (Arslan, 1995: 16-17).

Nizamiye Medreseleri günümüz anlamında yüksekokulların fonksiyonunu üstlendiği için öğretimde takip edilen metodu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Çünkü burada hiçbir metot hocalara dayatılamaz ve telkin edilmezdi. Hocaların her birinin serbestçe uygulayabildiği kendi metodu olduğu sanılmaktadır. Uygulanan eğitim yöntemlerinden birisi tekrar ve ezberdi. Tekrar, metinleri ezberlemenin en iyi yolu kabul ediliyordu. Medreselerde verilen tedris en geniş anlamıyla ele alındığında öğrenciye fıkıh dersi vermek (tedris), fetva vermek (ifta, fütya)

ve münazara yapabilmek gibi üç temel beceri kazandırılmak istenmiştir (Göktürk ve Dağ, 2014: 462).

Nizamiye Medreselerinin İşlevi ve Nizamiye Medreselerinde Okutulan Dersler

Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi, İslam tarihinde daha sonra kurulacak olan medreselere teşkilat, idare, vakıf, sistem ve program yönüyle model olmuştur. Kurulan bu medreselerde ders verilmekle kalınmayıp, öğrencilerin yeme, içme, barınmalarını sağlamak için Bağdat'ta Dicle kenarındaki çarşı, han, hamam ve çiftlikleri vakfedilerek medresenin bütün ihtiyaçları karşılanmıştır. Böylelikle ülkede önemli bir medrese geleneği oluşmuştur. Selçuklu Devleti hâkim olduğu coğrafyaların hepsinde çok sayıda medrese inşa ederek medrese geleneğini devam ettirmiştir. Anadolu'daki medreseler daha çok Selçuklu Devleti'nin varisi Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yapılmıştır. Konya, Aksaray, Ankara, Kayseri, Sivas, Amasya, Erzurum gibi şehirlerde beş veya ondan fazla müderrisiyle eğitimin yapıldığı medreseler inşa edilmiştir (Boy, 2017: 58).

Müslümanlardaki ilköğretimin, kütüphanelerin ve orta öğretimin büyük bir kısmını ihata ettiğini, yükseköğretimin de orta öğretiminin bir bölümünü kapsadığını ve eğitimin camide yapıldığı görülmektedir. Nizamiye, bu kurumlarla münasebetini koparmaksızın, kuruluşu ile birlikte bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Nizamiye, camilerin ve kütüphanelerin umumi toplantılarında daha önceden staj yapmış olan kimselerin öğretimini de üstüne almıştır. Bundan dolayı, ortaokul, cami ve kütüphane müstemilatı içinde olmuş ve yükseköğretim Nizamiye'ye verilmiştir. Eğitim köklü bir değişikliğe maruz kalmış ve düzenli bir plan üzerine kurulmuştur. Dini gaye için kurulmuş olan Nizamiye din adamları yetiştirmiş ve bilhassa eğitim ve öğretime şekil vermiştir. Nizamiye farklı ve derin konulardan oluşan geniş bir program takip ederek dini veya dine çok yakın konular üzerinde durmuştur. Eşari âlimler tarafından reddedilen ve kabul edilmeyen genel felsefe ve metafizik yasaklanmıştır. Nizamiye'nin belli başlı hocalarının ve yardımcıların biyografik incelenmesine göre, bu medresede öğretilen konuların genel programı şöyledir;

- Kur'an ve Kur'an ilimleri
- Hadis ve ilimleri
- Şafii usulü fikhî ve Eşari kelamı
- Şafii fikhî
- Arapça ve ilimleri
- Adab ve kısımları
- Riyadîyat ve feraiz (aritmetik ve mirasın taksimi ile ilgili ilim) (Talas, 2000: 50-51).

Selçuklu döneminde memleketin her tarafı medreselerle beraber kütüphanelerle donatılmıştı. Sultan Sencer'in payitahtı olan Merv zengin kütüphanelerle süslüydü. Şehirde on büyük vakıf kütüphanesi vardı. Bunlar;

- Aziziye Kütüphanesi: Sencer'in adamlarından İzzeddin Zencani tarafından tesis edilmiş olup 12.000 cilt kitap vardı.
- Kemaliye Kütüphanesi: Aziziye ile aynı camideydi.
- Şerefülmülk Müstevfi Kütüphanesi: Hanefilere mahsus olan medreseye aitti.
- Nizamiye Kütüphanesi: Şafiilere ait olan Nizamiye Medresesi'ne aitti.
- Amidiye Kütüphanesi: Aynı adlı medreseye aitti.

- Hatuniye Kütüphanesi: Aynı adlı medreseye aitti.

Bunlardan başka Vezir Mecdülmülk Kütüphanesi, Zamiya Kütüphanesi ve Samani hanedanına ait iki kütüphane mevcut idi. Bunların haricinde Sultan Sencer'in özel bir kütüphanesi de vardı. Bu kütüphanelerdeki eserlerin nüshaları çok kıymetli olup buralardan faydalanmak da çok kolaydı. 1153'te Sencer'in Oğuzlara mağlubiyetinden sonra bu kütüphaneler zarar gördü. Daha sonraki Moğol istilasıyla beraber bu kütüphaneler tahrip edilmişlerdir. Nasirüddin-i Tusi, yağmalanan kitaplardan Merâğa'daki büyük rasathanesinin yanında 400.000 yazmadan oluşan bir kütüphane meydana getirmişti (Ocak, 2017: 123-124).

Nizamiye Medreseleri asırlarca eğitim faaliyetlerini devam ettirmiştir. Mesela Bağdat Nizamiye Medresesi yaklaşık dört asır eğitim hizmetine devam etmişti. Bu kurumlarda yetişen insanlar İslam dünyasında devlet yönetimini, ilmi hayatı ve sosyal yapıyı uzun zaman tesiri altında tuttular. Nizamiye Medreselerinde yetişen âlimlerin düşünceleri hemen hemen İslam coğrafyasının tamamına yayıldı. Nizamiye Medreseleri mezunları Kuzey Afrika'ya kadar ulaştı ve o bölgede Sünni düşüncenin yerleşmesini sağladı. Şii, Batini düşüncenin tesir alanı daraldı. Bu bölgelerin sadece düşünce yapısı değil zaman içinde yönetimleri de Nizamiyelilerin denetimi altına girdi. Zengiler ve Eyyubiler de Nizamiye geleneğini sürdürdüler (Biçer, 2013: 283).

Nizamiye Medreselerine birçok eleştiri de olmuştur. Bunlardan bazıları; Nizamiye Medresesi'nde din eğitimi verilmesi ve bu sebeple, din dili olan Arapçanın yoğun bir şekilde kullanılması nedeniyle, Türkçenin geri planda kalmış olması durumudur. Bundan başka Nizamiye'nin bir gelenek oluşturmaktan yoksun olduğu da eleştirilmiştir. Nizamiye Medresesi'nde verilen tabii ve düşünsel dersler, ancak bahsedilen alanı iyi bilen hocaların bulunmasıyla gerçekleştirilebiliyordu, fakat bu ihtisasa sahip müderrisleri bulabilmek her zaman mümkün olmamaktaydı. Yeterli sayıda ihtisas sahibi bilim insanının bulunmaması, modern bir uzmanlık olgusunun oluşmadığını göstermektedir. Nizamiye Medresesi bu gibi nedenlerle zamanla gözden düşmeye başladı. Sadece zamanın yıpratıcılığı değil, geçirdiği büyük yangın, ekonomik ve siyasi bunalımlar, batıdan Haçlıların, doğudan ise Moğolların İslam dünyasını kısıp alması gibi sebeplerden dolayı Nizamiye hayli zarar görmüştü. Bunun yanında, Arapçanın hâkimiyetinin sarsılması da Nizamiye Medresesi'ni yıkıma götüren sebeplerdendir. Tüm bunlara rağmen Nizamiye Medresesi 14. yüzyılda dahi faaliyetini sürdürmüştür (Emekli, 2018: 191-192).

Selçuklular zamanında medreseler vasıtasıyla ilmin himayesi ve yayılması, tahsilin meccani ve kolay yapılması sebepleri de bizzat bu devrin yaratıcılarından Nizamülmülk tarafından gösterilmiştir. Gerçekten ona göre eski padişahlar âlimlere maaş vermedikleri ve onları bir vazife ile bağlamadıkları için onlar hükümdarlara ve devlete karşı hareket ediyorlardı. Selçuk devri medreseler vasıtasıyla bir yandan ilmi koruyarak yükseltiyor ve yayıyor, öte yandan da vücuda getirdiği bu büyük irfan ordusu sayesinde Şii Fatimiler idaresinde kurulan Sünni aleyhtarı propagandalara karşı İslam dünyasını ve devletin bünyesini kuvvetlendiriyordu. İlim ve tahsilin bu derece himayesi, yayılması da böylece Selçukluların eseri olup medeniyet tarihinde ilk defa vuku bulmuş ve son demokratik ve sosyal gelişmelere kadar Avrupa medeniyetinin de meçhulü kalmıştı. Böylece İslam dünyası Çin hudutlarından Akdeniz kıyılarına kadar ilim, kültür, içtimai yardım müesseseleri ve sanat abideleri ile dolmuştur. Medreselerde âlim ve talebelere maaş tahsisinden başka ilim teşvik amacıyla vakıf tahsisatından 100, 500 ve 1000 “dinar ve akçe” mükâfatlar da konuyordu (Turan, 1965: 238).

Selçuklular zamanında açılan medreseler ve bu çığırdan sonra artık İslam dünyasının hemen her yerinde sultanlar, vezirler, beyler ve hatta hatunlar bile medrese açma hususunda birbirleri ile adeta yarışarcasına bu faaliyetlerin içine girdiler. Medrese açma hususundaki bu yarışta, Hz Peygamberin *“ilim adamı yetiştirmeye teşvik eden ve bu faaliyetlerde bulunanın amel defterinin kapanmayacağına”* dair söyleminin de etkili olduğu sanılmaktadır. Zira medreseler diğer kurumlara göre daha uzun ömürlü oluyorlardı. Bunun için, hicri beşinci asırda Nizamülmülk’ün himmeti ile gelişen medreseler, Şark’ta uzun süre devam etti. İbn-i Cübeyr 6. yy’da Bağdat’ın doğu tarafında 30 kadar medrese bulunduğunu söyler. Bunların en önemlisi Nizamiye’dir. 1233 yılında Halife el-Mustansır dört mezhep için muhteşem bir eğitim yeri olan Mustansiriyye Medresesi’ni kurdu. Bunlardan her birinin bir müderrisi, 75 talebesi, ayrıca birer tane Kur’an ve Hadis hocası, bir de hekimi vardı. Mektebe bağlı bir kütüphane, hamamlar, hastane ve mutfak bulunmaktaydı. Medresenin girişinde de büyük bir duvar saati vardı. Büyük Selçuklulardan sonra, medrese kurma faaliyetleri durmaksızın devam etti. Selçuklulardan sonra gelenler de onların takip ettiği sistemi devam ettirdiler. Hatta bu maksatla köylere varıncaya kadar her tarafta medreseler inşa edildi (Kazıcı, 1983: 49-50).

KAYNAKLAR

- Akyüz, Yahya, (2001), Türk Eğitim Tarihi, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Ali, (1995), Darülfünun’dan Üniversite’ye, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- Aydüz, Zehra, (2014), Kayıp Medeniyet II Selçuklular, Zafer Yayınları, İstanbul.
- Biçer, Bekir, (2013), Kuruluş Devrinde Nizamiye Medreselerinin Müderrisleri, Tarih Okulu Dergisi, 6 (16), 263-287.
- Bilge, Mustafa, (1984), İlk Osmanlı Medreseleri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Boy, Arzu, (2017), Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (1), 57-73.
- Emekli, Oğuzhan, (2018), Medrese Literatürüne Bir Katkı: Bağdat Nizamiyesine Eleştirel Bir Bakış, İnönü University International of Social Sciences, 7 (2), 182-195.
- Göktürk, Türker.; Dağ, İsa.; (2014), Nizamiye Medreselerinin Eğitim- Öğretimdeki Rolü, The Journal of Academic Social Science Studies, 457-469.
- Gündoğdu, Mürsel, (2014), Vezir Nizamülmülk, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim, (1992), Selçuklu Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kazıcı, Ziya, (1983), Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi, Bir Yayıncılık, İstanbul.
- Makdisi, George, (2012), Ortaçağ’da Yüksek Öğretim- İslam Dünyası ve Hristiyan Batı (Çeviren: Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Mercan, İsmail Hakkı, (2013), Selçuklu Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Ocak, Ahmet, (2017), Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri, Nizamiye Akademi, İstanbul.
- Piyadeoğlu, Cihan, (2018), Nizamiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi, USAD, 8, 124-135.
- Talas, Asad M., (2000), Nizamiye Medresesi ve İslam’da Eğitim- Öğretim (Çeviren Sadık Cihan), Etüt Yayınları, Samsun.
- Turan, Osman, (1965), Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, Hakkı Dursun, (1988), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 7. Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul.